

AGRESJA I PRZEMOC W RELACJACH SPOŁECZNYCH W UJĘCIU PRAWNOKARNYM

Życie w ówczesnym świecie i postrzeganie go jest dla nas codziennością, w której, niestety, mamy styczność z aspołecznym i destrukcyjnym zachowaniem i nie zawsze jesteśmy w stanie się z tym zjawiskiem pogodzić. Coraz częściej w środkach masowego przekazu, rozmowach pomiędzy sobą, w sieci internetowej czy w publikacjach naukowych pojawiają się dyskusje o agresji i przemocy. Zachowanie, które kryje się pod tymi pojęciami, występuje w każdej sferze życia społecznego. Mamy do czynienia z nią od początku nauki, jak i również na uczelniach wyższych. Życie polityczne, życie w zakładach pracy, organizacjach społecznych czy w najmniejszej komórce społecznej, czyli rodzinie, także nie jest wolne od przemocy i agresji. Opisywane poniżej zjawiska mogą przybierać różną formę i siłę. Tak jak przemoc i agresja przybierają różne znaczenia, tak samo w naszym prawie jest duże zróżnicowanie odpowiedzialności karnej za stosowanie tych zachowań oraz określenie, co z nich wyczerpuje znamiona przestępstwa lub wykroczenia. „Krótko mówiąc, o przemocy i agresji wiele się pisze i prowadzi się burzliwe dyskusje, a nawet debaty parlamentarne i sejmowe, ale co dokładnie kryje się w tych pojęciach i jak je należy interpretować, analizować, oceniać, to pytania towarzyszące każdemu człowiekowi rozumnemu, szlachetnemu i dojrzałemu, który nie godzi się z tymi aspołecznymi i destrukcyjnymi zachowaniami ludzi”¹.

Przemoc to etymologicznie „presja, nacisk wywierany na kogoś, okoliczności zmuszające kogoś do działania wbrew swojej woli”. Jest to stan, w którym jednostka, wykonując dane czynności, zachowuje się w określony, narzucony jej sposób, nieraz wbrew sobie i na przekór swemu Ja”². Uważa się, że w trakcie stosowania przemocy osoba, wobec której jest ona stosowana, nie wykonuje czynności umysłowych, psychicznych, zawodowych, motorycznych i tym podobnych zgodnie ze swoimi potrzebami i dążeniami życiowymi, lecz postępuje, działa i myśli w sposób narzucony i wymuszony przez inną osobę albo przez stworzoną sytuację. Pokazuje to „instrumentalny charakter przemocy jako narzędzia skutecznego podporządkowania, wykorzystania, wyższości, osiągnięcia określonych korzyści”³.

Wyróżniamy kilka rodzajów przemocy:

- 1) fizyczną – naruszanie nietykalności fizycznej,
- 2) psychiczną – naruszenie godności osobistej,
- 3) seksualną – naruszenie intymności,

- 4) ekonomiczną – naruszenie własności,
- 5) zaniedbanie – naruszenie obowiązku do opieki ze strony osób bliskich.

Przemoc fizyczna – to naruszanie nietykalności fizycznej. Przemoc fizyczna jest zachowaniem powodującym uszkodzenie ciała lub możliwość takiego uszkodzenia, np.: popychanie, szarpanie, ciągnięcie, szturchanie, szczypanie, kopanie, bicie ręką, pięścią, uderzenie w twarz, przypalanie papierosem, duszenie, krępowanie ruchów, i temu podobne⁴.

Przemoc psychiczna – to naruszenie godności osobistej. Zawiera się w przymusie i groźbie, np.: obrażaniu, wyzywaniu, osądzaniu, ocenianiu, krytykowaniu, straszaniu, szantażowaniu, groźeniu, nieliczeniu się z uczuciami, krzyczeniu, oskarżaniu, obwinianiu, oczernianiu, krzywdzeniu zwierząt, ujawnianiu tajemnic, wyśmiewaniu, lekceważeniu, i tym podobnych. Przemoc psychiczna jest najczęstszą formą przemocy i jest trudna do udowodnienia⁵.

Przemoc seksualna – to naruszenie intymności, które polega na zmuszaniu osoby do aktywności seksualnej wbrew jej woli, kontynuowaniu aktywności seksualnej, gdy osoba nie jest w pełni świadoma, bez pytania jej o zgodę lub gdy na skutek zaistniałych warunków obawia się odmówić. Przymus polega na bezpośrednim użyciu siły lub emocjonalnym szantażu. Przykładami mogą być: wymuszanie pożycia, obmacywanie, gwałt, zmuszanie do niechcianych praktyk seksualnych, nieliczenie się z życzeniami, komentowanie szczegółów anatomicznych, ocenianie sprawności seksualnej, wyglądu, i tym podobne⁶.

Przemoc ekonomiczna – to naruszenie własności. Wiąże się z celowym niszczeniem czyjejs własności, pozbawianiem środków do życia, lub stwarzaniem warunków, w których nie są zaspokajane do przeżycia potrzeby, np.: niszczenie rzeczy, włamanie do zamkniętego osobistego pomieszczenia, kradzież, używanie rzeczy bez pozwolenia, zabieranie pieniędzy, przeglądanie dokumentów, korespondencji, dysponowanie czyjąś własnością, zaciąganie pożyczek „na wspólne konto”, sprzedawanie osobistych lub wspólnych rzeczy bez uzgodnienia, zmuszanie do spłacania długów⁷.

Zaniedbanie – to naruszenie obowiązku do opieki ze strony osób bliskich. Jest formą przemocy ekonomicznej i oznacza np.: niedawanie środków na utrzymanie, pozbawianie jedzenia, ubrania, schronienia, brak pomocy w chorobie, nieudzielenie pomocy, uniemożliwianie dostępu do miejsc zaspokojenia podstawowych potrzeb: mieszkania, kuchni, łazienki, łóżka itp.⁸

Agresja (dosłownie napaść, łac. *agressio*) – to zamierzona aktywność motywowana zamiarem zadania bólu, sprawienia przykrości, wyrządzenia szkody drugiemu człowiekowi lub grupie ludzi⁹.

Hipotezy ewolucyjne zakładają, iż agresja jest zapisana w genach człowieka jako czynnik zapewniający przetrwanie i przedłużenie genów.

W literaturze istnieje wiele rozróżnień agresji:

- 1) fizyczna – naruszenie nietykalności fizycznej,
- 2) werbalna – agresja słowna,
- 3) wroga – napaść,
- 4) instrumentalna – rodzaj kierowania,
- 5) prospołeczna – obrona przed zagrożeniem,

- 6) indukowana – indoktrynacja,
- 7) autoagresja – na własnej osobie.

Agresja fizyczna – to naruszanie nietykalności fizycznej, wszelkiego rodzaju działania, zachowania wobec drugiej osoby powodujące nieprzypadkowe urazy¹⁰.

Agresja werbalna – to agresja słowna. Jej celem jest zdobycie kontroli, chęć podporządkowania sobie drugiej osoby. W przeciwieństwie do skutków agresji fizycznej efekty nie są widoczne gołym okiem, nie ma bowiem śladów bicia, siniaków, podbitych oczu ani połamanych kości. Czasami agresja słowna może być tak trudna do zauważenia lub zdarza się tak powszechnie, że nawet nie identyfikujemy jej jako takiej. Jest to rodzaj agresji bardzo trudny do udowodnienia, wymaga przygotowania i wiedzy¹¹.

Agresja wroga – to napaść. Celem tej agresji jest chęć zranienia, zadania bólu, unicestwienia¹².

Agresja instrumentalna – to rodzaj kierowania. Osoba przejawiająca ten rodzaj zachowań agresywnych kieruje się pragnieniem osiągnięcia celu. Zachowanie agresywne nie jest powodowane intencją wyrządzenia szkody lub krzywdy, jak ma to miejsce w agresji wrogiej, lecz dążeniem do zaspokojenia własnych interesów i przedkładaniem własnego dobra nad prawami innych jednostek. Zadawanie cierpienia jest w tym przypadku skutkiem pobocznym działania nastawionego na inne korzyści¹³.

Agresja prospołeczna – to obrona przed zagrożeniem. Ma za zadanie chronić interesy społeczności lub jednostki (innymi słowy jest to obrona przed zagrożeniem)¹⁴.

Agresja indukowana – to indoktrynacja. Agresja ta powstaje w wyniku psychicznej manipulacji. Zachowujemy się agresywnie, ponieważ zostaliśmy zindoktrynowani, ulegliśmy nieświadomie propagandzie i zostaliśmy wykorzystani przez manipulatora¹⁵.

Autoagresja – to agresja na własnej osobie. „Działanie mające na celu spowodowanie sobie psychicznej albo fizycznej szkody”¹⁶, czyli są to różne destrukcyjne działania kierowane w stronę samego/samej lub siebie.

*Jeśli chcesz pokoju,
przygotuj się do wojny.*
przysłowie łacińskie

Historia ludzkości to w dużej mierze historia przemocy, agresji i wojen. Toczono je z różnych powodów – dla zdobycia sławy, władzy i bogactwa, ale też kobiet. Zdaniem wielu naukowców agresja i wojowniczość były jednym z czynników, które miały zapewnić danemu osobnikowi lub określonej grupie sukces. Tym właśnie tłumaczy się m.in. wyjątkową skłonność do przemocy, agresji i zachowań destrukcyjnych. „Historia przemocy, zwłaszcza w rodzinie, sięga swoimi korzeniami już starożytności. „Pater familias”, rzymski ojciec rodu, miał prawo decydowania o życiu i śmierci zarówno żony, jak i dzieci. „Wystarczy wymienić tu cesarza Nerona, który zlecił zamordowanie swojej matki Agrypiny, żony Oktawii i prawdopodobnie żony Poppei. W kolejnych wiekach sytuacja w rodzinach była niewiele lepsza. Tak długo jak dzieje ludzkości trwa krzywdzenie dzieci.

W prehistorii i starożytności umyślne zabicie dzieci było powszechnie akceptowaną metodą wśród wielu społeczeństw, a dzieci pozbawiano życia poprzez porzucenie, topienie, bicie, okaleczenie ze skutkiem śmiertelnym, uduszenie, wrzucanie do latryn, palących się dołów czy w przepaść.

Przemoc to także przejawy dyskryminacji – bezpośredniej (ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne osoba traktowana jest mniej przychylnie niż traktuje się, traktowano lub traktowano by inną osobą w podobnej sytuacji) lub pośredniej (gdy pozornie neutralny przepis, kryterium lub praktyka mogą doprowadzić do szczególnie niekorzystnej sytuacji dla osób danego pochodzenia rasowego lub etnicznego w stosunku do innych osób”¹⁷.

Gdy mamy do czynienia z przemocą czy agresją, należy traktować je jako przestępstwo i walczyć z nimi, edukować społeczeństwo, uczulać na to zjawisko pracowników ochrony zdrowia, pracowników socjalnych, nauczycieli, policjantów i wszystkich, którym leży na sercu dobro ofiar.

Nasze prawo do unikania tych zjawisk jest zagwarantowane w ustawie zasadniczej, czyli *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 kwietnia 1997 r.*, gdzie w rozdziale drugim pt. *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela* są artykuły bezpośrednio odnoszące się do tych zagadnień.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Art. 30. Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.

Art. 31. 1. Wolność człowieka podlega ochronie prawnej.

2. Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje.

3. Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw.

(...)

Art. 38. Rzeczpospolita Polska zapewnia każdemu człowiekowi prawną ochronę życia.

(...)

Art. 40. Nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu. Zakazuje się stosowania kar cielesnych.

Art. 41. 1. Każdemu zapewnia się nietykalność osobistą i wolność osobistą. Pozbawienie lub ograniczenie wolności może nastąpić tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie.

2. Każdy pozbawiony wolności nie na podstawie wyroku sądowego ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego ustalenia legalności tego pozbawienia. O pozbawieniu wolności powiadamia się niezwłocznie rodzinę lub osobę wskazaną przez pozbawionego wolności.

3. Każdy zatrzymany powinien być niezwłocznie i w sposób zrozumiały dla niego poinformowany o przyczynach zatrzymania. Powinien on być w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania przekazany do dyspozycji sądu. Zatrzymanego należy zwolnić, jeżeli w ciągu 24 godzin od przekazania do dyspozycji sądu nie zostanie mu doręczony postanowienie sądu o tymczasowym aresztowaniu wraz z przedstawionymi zarzutami.

4. Każdy pozbawiony wolności powinien być traktowany w sposób humanitarny.

5. Każdy bezprawnie pozbawiony wolności ma prawo do odszkodowania.

(...)

Art. 47. Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym¹⁸.

Oczywiście są to tylko wybrane przepisy, a dalsze rozwiązania, które są zapisane w szeregu ustaw i innych przepisów, regulują odpowiedzialność karną dla sprawcy stosowania omawianych zagadnień, jak również, środki zapobiegawcze i opiekuńcze wobec osób pokrzywdzonych.

Aktem prawnym, który w największym stopniu reguluje prawno-karne zjawiska agresji i przemocy jest, *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny*. Ustawodawca w rozdziale XIX (*Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu*), XXIII (*Przestępstwa przeciwko wolności*), XXV (*Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*), XXVI (*Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*) oraz XXVII (*Przestępstwa przeciwko czci i nietykalności cielesnej*) zawarł artykuły, które bezpośrednio odnoszą się do agresji i przemocy¹⁹. W dalszej części przedstawiono wybrane z nich.

GROŹBA BEZPRAWNA

– ART. 115 § 12 K.K.

Groźbą bezprawną jest zarówno groźba, o której mowa w art. 190, jak i groźba spowodowania postępowania karnego lub innego postępowania, w którym może zostać nałożona administracyjna kara pieniężna, jak również rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci zagrożonego lub jego osoby najbliższej; nie stanowi groźby zapowiedź spowodowania postępowania karnego lub innego postępowania, w którym może zostać nałożona administracyjna kara pieniężna, jeżeli ma ona jedynie na celu ochronę prawa naruszonego przestępstwem lub zachowaniem zagrożonym administracyjną karą pieniężną.

„Groźba bezprawna polega na groźeniu innej osobie popełnieniem przestępstwa na jej szkodę, bądź szkodę osoby najbliższej, jak również

groźba spowodowania postępowania karnego oraz rozgłoszenie wiadomości uwłaczającej czci zagrożonego lub jego osoby najbliższej. Groźba może zostać wyrażona werbalnie, bądź niewerbalnie (pisemnie bądź w inny sposób), a o jej zaistnieniu może być mowa w sytuacji, w której przekaz w niej zawarty dotrze do świadomości osoby pokrzywdzonej. Ponadto groźba użycia noża może zostać wyrażona przez trzymanie w ręku noża i jednocześnie szarpanie pokrzywdzonej, która wyraża obawę, iż sprawca użyje trzymane narzędzie”²⁰.

*Przemoc jest ostatnim schronieniem
dla niekompetentnej osoby.*

Izaak Asimov

ZABÓJSTWO – ART. 148 K.K.

§ 1. Kto zabija człowieka, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 8, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

§ 2. Kto zabija człowieka:

- 1) ze szczególnym okrucieństwem,
  - 2) w związku z wzięciem zakładnika, zgwałceniem albo rozbojem,
  - 3) w wyniku motywacji zasługującej na szczególnie potępienie,
  - 4) z użyciem materiałów wybuchowych,
- podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

§ 3. Karze określonej w § 2 podlega, kto jednym czynem zabija więcej niż jedną osobę lub był wcześniej prawomocnie skazany za zabójstwo oraz sprawca zabójstwa funkcjonariusza publicznego popełnionego podczas lub w związku z pełnieniem przez niego obowiązków służbowych związanych z ochroną bezpieczeństwa ludzi lub ochroną bezpieczeństwa lub porządku publicznego.

§ 4. Kto zabija człowieka pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Zabójstwo jest przestępstwem materialnym. Jego dokonanie następuje z chwilą śmierci ofiary rozumianej jako śmierć biologiczna, charakteryzująca się ustaniem czynności mózgu²¹. „Zabójstwo może być popełnione tylko i wyłącznie w sposób umyślny (zarówno zamiar bezpośredni – oznaczający, iż sprawca jest w pełni świadomy jego elementów i chce ich realizacji, jak i ewentualny – kiedy sprawca bierze pod uwagę możliwość popełnienia czynu i decyduje się na to)”²².

SPOWODOWANIE CIĘŻKIEGO USZCZERBKU NA ZDROWIU –ART. 156 K.K.

§ 1. Kto powoduje ciężki uszczerbek na zdrowiu w postaci:

- 1) pozbawienia człowieka wzroku, słuchu, mowy, zdolności płodzenia,
- 2) innego ciężkiego kalectwa, ciężkiej choroby nieuleczalnej lub długotrwałej, choroby realnie zagrażającej życiu, trwałej choroby psychicznej, całkowitej albo znacznej trwałej niezdolności do pracy w zawodzie lub trwałego, istotnego zespечения lub zniekształcenia ciała, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3.

§ 2. Jeżeli sprawca działa nieumyślnie, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

§ 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1 jest śmierć człowieka, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 5, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

Przedmiotem czynności wykonawczej jest człowiek. Przestępstwo stypizowane w art. 156 § 1 k.k. ma charakter skutkowy, o czym informuje znamię czasownikowe „powoduje”. Popełnienie tego przestępstwa w formie dokonanej wymaga naruszenia dobra, a więc realnego wystąpienia jednego ze skutków w tym przepisie wymienionych. Sprawca może spowodować skutki opisane w art. 156 k.k. zarówno z użyciem określonych środków, w tym wykazujących cechę szczególnej „niebezpieczności” dla zdrowia lub życia, jak i bez ich użycia. Użycie środków szczególnie niebezpiecznych dla zdrowia lub życia człowieka może stanowić is-

totny element strony przedmiotowej ułatwiający sądowni określenie granic zamiaru sprawcy i w takim znaczeniu rzutować na podstawę skazania. Skutki określone w art. 156 k.k. mogą wynikać także z umyślnego „użycia” zwierząt bądź braku nad nimi nadzoru wymaganego w danych okolicznościach²³. Konsekwencją ciężkiego uszczerbku może być nawet śmierć człowieka. Nadmienić należy, iż zarówno przewlekła choroba somatyczna, jak również zaburzenia natury psychicznej mogą stanowić konsekwencję doświadczanej przemocy.

SPOWODOWANIE ŚREDNIEGO I LEKKIEGO USZCZERBKU NA ZDROWIU – ART. 157 K.K.

§ 1. Kto powoduje naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, inny niż określony w art. 156 § 1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 2. Kto powoduje naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia trwający nie dłużej niż 7 dni, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

§ 3. Jeżeli sprawca czynu określonego w § 1 lub 2 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

§ 4. Ściganie przestępstwa określonego w § 2 lub 3, jeżeli naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia nie trwał dłużej niż 7 dni, odbywa się z oskarżenia prywatnego, chyba że pokrzywdzonym jest osoba najbliższa zamieszkująca wspólnie ze sprawcą.

§ 5. Jeżeli pokrzywdzonym jest osoba najbliższa, ściganie przestępstwa określonego w § 3 następuje na jej wniosek.

Przepis ten obejmuje zatem te wszystkie różnorodne wypadki oddziaływania na ciało człowieka, które z jednej strony ze względu na rozmiar skutków nie są jeszcze ciężkimi uszczerbkami na zdrowiu z art. 156 § 1 k.k., z drugiej zaś wykraczają poza nieznaczące ślady na ciele wynikające z uderzenia lub innego naruszenia nietykalności cielesnej w rozumieniu art. 217 § 1 k.k.²⁴ Wysokość kary uzależniona jest od

czasu trwania naruszenia czynności narządów ciała bądź rozstroju zdrowia.

POZBAWIENIE WOLNOŚCI

–ART. 189 K.K.

§ 1. Kto pozbawia człowieka wolności, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 2. Jeżeli pozbawienie wolności trwało dłużej niż 7 dni, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

§ 2a. Jeżeli pozbawienie wolności, o którym mowa w § 2, dotyczy osoby nieporadnej ze względu na jej wiek, stan psychiczny lub fizyczny, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

§ 3. Jeżeli pozbawienie wolności, o którym mowa w § 1–2a, łączyło się ze szczególnym udręczeniem, sprawca podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3.

„Omawiany przepis dotyczy pozbawienia jednostki wolności w sensie fizycznym, tj. wolności do zmiany miejsca przebywania, przez zamknięcie osoby w pomieszczeniu, odebranie osobie z niepełnosprawnością fizyczną wózka inwalidzkiego bądź kul, bądź niedopuszczanie, by żona z dziećmi opuszczała dom²⁵. Typowym zachowaniem będzie zamknięcie człowieka w jakimś pomieszczeniu, skrupowanie go więzami, obezwładnienie. Słusznie przyjmuje się, że pozbawienie wolności występuje również wtedy, gdy zmiana miejsca przebywania przez pokrzywdzonego połączona była z narażeniem go na niebezpieczeństwo śmierci lub uszkodzenia ciała (zeskoczenie z wysokiego drzewa, spod którego sprawca zabrał drabinę, wyskoczenie z szybko jadącego pojazdu), albo z naruszeniem innych dóbr o charakterze materialnym (wybicie szyby w samochodzie, w którym pokrzywdzony został uwięziony) lub niematerialnym (doznanie uczucia wstydu przez osobę, która zmuszona byłaby pokazać się nago, ponieważ sprawca zabrał jej ubranie w czasie kąpieli)²⁶.

GROŹBA KARALNA – ART. 190 K.K.

§ 1. Kto grozi innej osobie popełnieniem przestępstwa na jej szkodę lub szkodę osoby

najbliższej, jeżeli groźba wzbudza w zagrożonym uzasadnioną obawę, że będzie spełniona, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

§ 2. Ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego.

„Przykład groźby karalnej stanowi sytuacja, w której mąż grozi żonie pobiciem bądź grozi, iż pobije jej matkę. Sprawca nie musi grozić, iż sam popełni przestępstwo, może bowiem grozić, że rzeczone przestępstwo zostanie popełnione przez inną osobę²⁷. Przykładowo może to być groźba wysadzenia budynku, pozbawienia życia, uszkodzenia ciała, spowodowania rozstroju zdrowia. Nie można wykluczyć, że groźba będzie dotyczyć zapowiedzi przeorania cudzego pola zasianego przez posiadacza, stanowi bowiem groźbę uszkodzenia cudzej nieruchomości²⁸.

Przemoc kojarzy nam się zawsze z nożem, bombą, pistoletem. Dla mnie jednak przemoc wynika z postawy człowieka. Na przykład mówienie ludziom, że są nic nie warcy, że są leniwi, że są tacy czy inni, uważam za wielką przemoc.

św. Matka Teresa z Kalkuty

UPORCZYWE NĘKANIE

– ART. 190A K.K.

§ 1. Kto przez uporczywe nękanie innej osoby lub osoby jej najbliższej wzbudza u niej uzasadnione okolicznościami poczucie zagrożenia, poniżenia lub udręczenia lub istotnie narusza jej prywatność, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

§ 2. Tej samej karze podlega, kto, podszywając się pod inną osobę, wykorzystuje jej wizerunek, inne jej dane osobowe lub inne dane, za pomocą których jest ona publicznie identyfikowana, w celu wyrządzenia jej szkody majątkowej lub osobistej.

§ 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1 lub 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

§ 4. Ściganie przestępstwa określonego w § 1 lub 2 następuje na wniosek pokrzywdzonego.

Zachowanie sprawcy cechuje uporczywe nękanie, które w efekcie wzbudza u danej osoby lub osoby jej najbliższej uzasadnione okolicznościami poczucie zagrożenia lub istotnie narusza jej prywatność. Przesłpstwo stalkingu godzi w szereg dóbr prawnych, co powoduje złożoność przedmiotu ochrony. Będzie nim wolność od zastraszania oraz prawo do prywatności i życia własnym życiem, układanym według własnej woli. Działania sprawcy mają polegać na nękanii, co w rozumieniu słownikowym oznacza ustawiczne dręczenie, trapienie, niepokoienie (czyms) kogoś; dokuczanie komus, niedawanie chwili spokoju²⁹.

ZMUSZANIE DO KONKRETNEGO ZACHOWANIA – ART. 191 K.K.

§ 1. Kto stosuje przemoc wobec osoby lub groźbę bezprawną w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

§ 1a. Tej samej karze podlega, kto w celu określonym w § 1 stosuje przemoc innego rodzaju uporczywie lub w sposób istotnie utrudniający innej osobie korzystanie z zajmowanego lokalu mieszkalnego.

§ 2. Jeżeli sprawca działa w sposób określony w § 1 w celu wymuszenia zwrotu wierzytelności, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 3. Ściganie przestępstwa określonego w § 1a następuje na wniosek pokrzywdzonego.

„Przykładami zmuszania do określonego zachowania może być zmuszanie jednostki do przekazania pieniędzy bądź zmuszanie, by nie informować policji o uderzeniu dziecka, zaś zmuszanie do znoszenia polega na niechowaniu portfela, gdyż sprawca chce mieć do niego swobodny dostęp”³⁰.

ZGWAŁCENIE – ART. 197 K.K.

§ 1. Kto przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem doprowadza inną osobę do obco-

wania płciowego, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

§ 2. Jeżeli sprawca, w sposób określony w § 1, doprowadza inną osobę do poddania się innej czynności seksualnej albo wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

§ 3. Jeżeli sprawca dopuszcza się zgwałcenia:

- 1) wspólnie z inną osobą,
- 2) wobec małoletniego poniżej lat 15,
- 3) wobec wstępnego, zstępnego, przysposobionego, przysposabiającego, brata lub siostry, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3.

§ 4. Jeżeli sprawca czynu określonego w § 1–3 działa ze szczególnym okrucieństwem, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 5.

Nadmienić należy, iż jedno ze znamion rzeczzonego przestępstwa stanowi przemoc. Ponadto za podstępne uważane jest takie zachowanie, które może doprowadzić do sytuacji, w której ofiara podejmie dobrowolną decyzję o kontakcie seksualnym, ale w rzeczywistości nie jest świadoma wszystkich okoliczności istotnych dla podejmowanej decyzji, gdyż gdyby zdawała sobie z nich sprawę, nie podjęłaby decyzji o obcowaniu płciowym”³¹. Przesłpstwo zgwałcenia popełnione może być wtedy i tylko wtedy, gdy pokrzywdzony nie wyraził prawnie skutecznej zgody na zachowanie sprawcy. Brak zgody to zarówno brak pozytywnej decyzji, jak również wyrażenie decyzji negatywnej. Zgody nie można utożsamiać z pragnieniem. Zgoda to jedynie przyzwolenie. Nie ma przestępstwa zgwałcenia wtedy, gdy ofiara – nawet niechętnie i z pewnymi oporami – pozwala jednak na zbliżenie seksualne³².

SEKSUALNE WYKORZYSTANIE NIEPOCZYTALNOŚCI I BEZRADNOŚCI – ART. 198 K.K.

Kto, wykorzystując bezradność innej osoby lub wynikający z upośledzenia umysłowego lub choroby psychicznej brak zdolności tej osoby do rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem, doprowadza ją do obcowania płciowego lub do poddania się innej

czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

Przywołane przestępstwo może być popełnione umyślnie, tylko w zamiarze bezpośrednim, a ofiarą stają się osoby bezradne, tj. takie, które nie dysponują skutecznie sobą w zakresie wolności seksualnej i nie mają możliwości przeciwstawienia się czynnościom seksualnym mającym miejsce bez ich woli³³.

SEKSUALNE WYKORZYSTANIE ZALEŻNOŚCI – ART. 199 K.K.

§ 1. Kto, przez nadużycie stosunku zależności lub wykorzystanie krytycznego położenia, doprowadza inną osobę do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

§ 2. Jeżeli czyn określony w § 1 został popełniony na szkodę małoletniego, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 3. Karze określonej w § 2 podlega, kto obcuje płciowo z małoletnim lub dopuszcza się wobec takiej osoby innej czynności seksualnej albo doprowadza ją do poddania się takim czynnościom albo do ich wykonania, nadużywając zaufania lub udzielając w zamian korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy.

„Przykładem seksualnego wykorzystania zależności może być sytuacja wspólnego zamieszkiwania ze sprawcą i obawy przed wyrzuceniem ze wspólnie zajmowanego lokalu, bądź uzależnienie finansowe matki z dziećmi od konkubenta, z którym wspólnie mieszkają. Ponadto użyte w akcie prawnym słowo doprowadza wskazuje, iż sprawca umyślnie wykorzystuje seksualnie daną osobę³⁴.

CZYNNOSCI SEKSUALNE Z MAŁOLETNIM – ART. 200 K.K.

§ 1. Kto obcuje płciowo z małoletnim poniżej lat 15 lub dopuszcza się wobec takiej osoby innej czynności seksualnej lub doprowadza ją do poddania się takim czynnościom albo do

ich wykonania, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

§ 2. (uchylony)

§ 3. Kto małoletniemu poniżej lat 15 prezentuje treści pornograficzne lub udostępnia mu przedmioty mające taki charakter albo rozpowszechnia treści pornograficzne w sposób umożliwiający takiemu małoletniemu zapoznanie się z nimi, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

§ 4. Karze określonej w § 3 podlega, kto w celu swojego zaspokojenia seksualnego lub zaspokojenia seksualnego innej osoby prezentuje małoletniemu poniżej lat 15 wykonanie czynności seksualnej.

§ 5. Karze określonej w § 3 podlega, kto prowadzi reklamę lub promocję działalności polegającej na rozpowszechnianiu treści pornograficznych w sposób umożliwiający zapoznanie się z nimi małoletniemu poniżej lat 15.

„Dla ustawodawcy, z punktu widzenia odpowiedzialności karnej nie ma znaczenia fakt, czy osoba małoletnia wyraziła dobrowolną zgodę na wykonywanie czynności seksualnych, ani też czy była ona na tyle rozwinięta, by posiadać zdolności kierowania swoim czynem, czy też rozpoznawania jego znaczenia³⁵.

KAZIRODZTWO – ART. 201 K.K.

Kto dopuszcza się obcowania płciowego w stosunku do wstępnego, zstępnego, przysposobionego, przysposabiającego, brata lub siostry, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Przedmiot ochrony omawianego przestępstwa dotyczy zachowania norm obyczajowości seksualnej oraz prawidłowych relacji rodzinnych. Kazirodztwo może bowiem zakłócać relacje rodzinne, powodować dyskryminację dzieci urodzonych ze związków kazirodczych, zaburzenia socjalizacyjne oraz problemy natury psychicznej³⁶.

ZMUSZANIE DO PROSTYTUCJI – ART. 203 K.K.

Kto, przemocą, groźbą bezprawną, podstępem lub wykorzystując stosunek zależności lub

krytyczne położenie, doprowadza inną osobę do uprawiania prostytucji, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Przedmiotem ochrony jest wyłącznie wolność seksualna osoby zmuszanej do prostytucji. Sformułowanie „doprowadza inną osobę do uprawiania prostytucji” należy rozumieć w ten sposób, że osoba, która dotychczas nie zajmowała się prostytucją, rozpoczęła jej uprawianie, a ta, która trudniła się już tym procederem, została zmuszona do jego kontynuowania, np. wtedy, gdy chciała z niego zrezygnować. A. Marek podaje przykładowo, że znamiona art. 203 k.k. są wyczerpane wtedy, gdy sprawca zabiera prostytutce paszport lub inne dokumenty osobiste bądź uniemożliwia jej opuszczenie domu publicznego. Przedmiotem czynu może być więc każda osoba, nawet taka, która prostytucję już uprawia³⁷. Krytyczne położenie zostało określone mianem sytuacji, w której osobie, w sposób realny grozi doznanie uszczerbku, dolegliwości, bądź niebezpieczeństwa, któremu może zapobiec odpowiednie zachowanie sprawcy. Słowo doprowadza oznacza, iż sprawca, jednorazowo, bądź wielokrotnie, inicjuje uprawianie lub kontynuowanie uprawiania prostytucji. Z kolei stosunek zależności może mieć zarówno prawny, jak i faktyczny, bądź przemijający charakter.

ZNEĆCANIE SIĘ – ART. 207 K.K.

§ 1. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 1a. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą nieporadną ze względu na jej wiek, stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

§ 2. Jeżeli czyn określony w § 1 lub 1a połączony jest ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

§ 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1–2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

Do zachowań wyczerpujących znamiona tego przestępstwa można zaliczyć wszystkie formy przemocy i agresji powodujące jakąkolwiek szkodę u osoby pokrzywdzonej. Znęcaniem się może być zarówno zadawanie ran, bicie, w ogóle sprawianie bólu fizycznego, jak i sprawianie ciężkich przykrości moralnych, zarówno jednorazowe, jak też systematyczne, aktywne, lub polegające na zaniechaniu, odmowie pożywienia itp.³⁸

ZNIEWAŻENIE – ART. 216 K.K.

§ 1. Kto znieważa inną osobę w jej obecności albo choćby pod jej nieobecność, lecz publicznie lub w zamiarze, aby zniewaga do osoby tej dotarła, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności.

§ 2. Kto znieważa inną osobę za pomocą środków masowego komunikowania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

§ 3. Jeżeli zniewagę wywołało wyzywające zachowanie się pokrzywdzonego albo jeżeli pokrzywdzony odpowiedział naruszeniem netykalności cielesnej lub zniewagą wzajemną, sąd może odstąpić od wymierzenia kary.

§ 4. W razie skazania za przestępstwo określone w § 2 sąd może orzec nawiązkę na rzecz pokrzywdzonego, Polskiego Czerwonego Krzyża albo na inny cel społeczny wskazany przez pokrzywdzonego.

§ 5. Ściganie odbywa się z oskarżenia prywatnego.

Przedmiotem zniewagi może być każdy człowiek niezależnie od jego właściwości osobistych, a więc także nieletni, niemający zdolności do czynności prawnych, upośledzony umysłowo, niezależnie od tego, czy jest ubezwłasnowolniony, czy też nie, byle był zdolny do świadomego odbioru zniesławiających treści³⁹. „Rzeczony zachowanie ma charakter uwłaczający godności ludzkiej. Ponadto ma ono silne znamiona subiektywizmu (w zależności od środowiska dane zachowanie będzie nosiło/ bądź nie cechy zniewagi), istotne jest także, w jaki sposób zostanie ono potraktowane przez pokrzywdzonego. W kontekście przemocy do-

mowej do zniewagi dochodzi w obecności osoby znieważanej”⁴⁰.

*Jeśli facet jest chorobliwie zazdrosny,
uciekaj. Jeśli miłość okazuje ci, mówiąc,
jak wielką przykrość mu ciągle sprawiasz,
uciekaj. Jeśli non stop cię kontroluje, uciekaj.
Jeśli raz podniósł na ciebie rękę, uciekaj.*
Georgia Durante

NARUSZENIE NIETYKALNOŚCI – ART. 217 K.K.

§ 1. Kto uderza człowieka lub w inny sposób narusza jego nietykalność cielesną, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

§ 2. Jeżeli naruszenie nietykalności wywołało wyzywające zachowanie się pokrzywdzonego albo jeżeli pokrzywdzony odpowiedział naruszeniem nietykalności, sąd może odstąpić od wymierzenia kary.

§ 3. Ściganie odbywa się z oskarżenia prywatnego.

W literaturze podkreśla się, że przepis art. 217 k.k. stoi na straży realizacji Konstytucji RP, zapewniającej każdemu prawo do nietykalności osobistej. W literaturze podkreśla się, że przez nietykalność cielesną należy rozumieć nie tyle samą wolność dysponowania własnym ciałem przez określoną osobę, ile wynikające z tej wolności prawo do integralności osobistej, która może być naruszona bądź zaatakowana bezpośrednio, bądź przez czynności pośrednie, np. poprzez zrzućcie kapelusza z głowy osoby zaatakowanej⁴¹. „Jest to przestępstwo o charakterze powszechnym, polega na uderzeniu człowieka (bądź innych działaniach powodujących naruszenie jego nietykalności cielesnej), które może być popełnione tylko i wyłącznie umyślnie”⁴².

Analizując przyczyny agresji, bierzemy pod uwagę najbliższe otoczenie, czyli rodzinę, pracę, czynniki genetyczne, szersze środowisko i media. Jednym z najbardziej widocznych zjawisk w ostatnich latach jest eskalacja za-

chowań nasyconych agresją. Z uwagi na wymiar i natężenie tego zjawiska tworzy się programy, których celem jest zminimalizowanie przyczyn agresji i przeciwdziałanie przemocy, a także wskazanie właściwych wyborów życiowych i umiejętności rozładowania napięcia w alternatywny sposób. Aby program ten przyniósł zamierzone efekty, powinien zawierać kilka założeń teoretycznych wynikających z podstawowych prawidłowości i zasad psychologii ogólnej i społecznej, takich jak:

- 1) ćwiczenie umiejętności radzenia sobie w sytuacjach trudnych,
- 2) promowanie postaw wolnych od agresji i przemocy,
- 3) kształtowanie umiejętności podejmowania samodzielnych decyzji w sytuacji przemocy czy agresji,
- 4) kształtowanie postaw asertywnych,
- 5) trening konstruktywnego rozwiązywania konfliktów,
- 6) wspieranie umiejętności komunikacji w przestrzeni internetowej,
- 7) rozwijanie umiejętności posługiwania się językiem emocji.

Przerwanie przemocy to dopiero pierwszy krok w pracy ze sprawcą. Drugi to pomoc w zaprzestaniu odgrywania negatywnej roli i wypracowaniu konstruktywnych sposobów funkcjonowania w społeczności. Jest to trudna i żmudna praca, wymagająca wiele czasu, cierpliwości, zaangażowania i pomysłowości. Należy również pamiętać, iż jest strona poszkodowana w agresji i przemocy. Wiele osób dotkniętych przemocą z rąk najbliższej osoby nie zawsze żyjących w formalnym związku wstydzi się opowiedzieć o swoim problemie najbliższej rodzinie czy przyjaciołom. Dlatego dla takich osób powstała „Niebieska linia” lub inne telefony zaufania, które niosą pomoc ofiarom przemocy. Czasem mijają lata, zanim ofiara przemocy zdecyduje się komuś o tym powiedzieć, zanim odważy się przeciwstawić swojej krzywdzie. Niestety zdarza się, że najpierw musi stać się naprawdę coś złego, aby się przebudziła i ruszyła do walki. A wcale tak nie musi być.

-
- ¹ „Studia Gdańskie”, t. 6, Gdańsk 2009, s. 54.
- ² W. Szewczuk, *Słownik psychologiczny*, Warszawa 1985, s. 235.
- ³ T. Hanusek, *Przemoc jako forma działania przestępczego*, Kraków 1997, s. 26.
- ⁴ <http://www.niebieskalinia.info/index.php>, dostęp: 5.11.2020 r.
- ⁵ Tamże.
- ⁶ Tamże.
- ⁷ Tamże.
- ⁸ Tamże.
- ⁹ <https://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/7>, dostęp: 5.11.2020 r.
- ¹⁰ <https://www.niebieskalinia.pl/pismo>, dostęp: 5.11.2020 r.
- ¹¹ Tamże.
- ¹² Tamże.
- ¹³ Tamże.
- ¹⁴ Tamże.
- ¹⁵ Tamże.
- ¹⁶ K. Linowski, I. Wysocki, *Agresja, autoagresja i przemoc w życiu człowieka. Przyczyny, przejawy, przeciwdziałanie i resocjalizacja*, Radom 2012, s. 92.
- ¹⁷ *Różne barwy przemocy*, praca zbiorowa, Białystok 2016, s. 9.
- ¹⁸ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (Dz.U. Nr 78, poz. 483).
- ¹⁹ *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny* (tekst jednolity: Dz.U. z 2020 r., poz. 1444).
- ²⁰ A. Bojkowska, *Wybrane przestępstwa związane z problematyką przemocy w rodzinie*, Warszawa 2012, s. 39–120.
- ²¹ *Komentarz do art. 148 k.k.*, red. Stefański 2020, wyd. 5/Kokot, <https://sip.legalis.pl/document-view.seam?>, dostęp: 5.11.2020 r.
- ²² P. Kobes, *Prawno-karne i administracyjno-prawne aspekty przemocy w rodzinie*, Bielsko-Biała 2011, rozdział 2.1.
- ²³ *Komentarz do art. 156 k.k.*, red. Stefański 2020, wyd. 5/Kokot, <https://sip.legalis.pl...>, dz. cyt.
- ²⁴ *Komentarz do art. 157 k.k.*, red. Stefański 2020, tamże.
- ²⁵ P. Kobes, *Prawno-karne i administracyjno-prawne...*, dz. cyt., rozdział 2.7.
- ²⁶ *Komentarz do art. 189 k.k.*, red. Stefański 2020, wyd. 5/Kosonoga, <https://sip.legalis.pl...>, dz. cyt.
- ²⁷ P. Kobes, *Prawno-karne i administracyjno-prawne...*, dz. cyt., rozdział 2.8.
- ²⁸ *Komentarz do art. 190 k.k.*, red. Stefański 2020, wyd. 5/Kosonoga, <https://sip.legalis.pl...>, dz. cyt.
- ²⁹ *Komentarz do art. 190a k.k.*, red. Stefański 2020, wyd. 5/Kosonoga, tamże.
- ³⁰ P. Kobes, *Prawno-karne i administracyjno-prawne...*, dz. cyt., rozdział 2.10.
- ³¹ A. Zoll i inni, *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, Warszawa 2008, s. 518.
- ³² *Komentarz do art. 197 k.k.*, red. Stefański 2020, wyd. 5/Warylewski, <https://sip.legalis.pl...>, dz. cyt.
- ³³ O. Górniok i inni, *Kodeks karny. Komentarz*, Gdańsk 2002/2003, s. 317.
- ³⁴ P. Kobes, *Prawno-karne i administracyjno-prawne aspekty...*, dz. cyt., rozdział 2.14.
- ³⁵ Tamże, rozdział 2.15.
- ³⁶ A. Bojkowska, *Wybrane przestępstwa...*, dz. cyt., s. 39–120.
- ³⁷ *Komentarz do art. 203 k.k.*, red. Stefański 2020, wyd. 5/Warylewski, <https://sip.legalis.pl...>, dz. cyt.
- ³⁸ *Komentarz do art. 207 k.k.*, red. Stefański 2020, wyd. 5/Kosonoga, tamże.
- ³⁹ *Komentarz do art. 216 k.k.*, red. Stefański 2020, wyd. 5/Sobczak, tamże.
- ⁴⁰ P. Kobes, *Prawno-karne i administracyjno-prawne aspekty...*, dz. cyt., rozdział 2.18.
- ⁴¹ *Komentarz do art. 217 k.k.*, red. Stefański 2020, wyd. 5/Sobczak, <https://sip.legalis.pl...>, dz. cyt.
- ⁴² P. Kobes, *Prawno-karne i administracyjno-prawne aspekty...*, dz. cyt., rozdział 2.19.